

Monika Mansfeld

Komentarze metafizyczne Jana Burydana : stan badań

Folia Philosophica 30, 105-122

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monika Mansfeld

Komentarze metafizyczne Jana Burydana — stan badań

Słowa klucze: metafizyka, Burydan, komentarz, filozofia średniowieczna, nominalizm, lektura erfucka

Wraz z ukazywaniem się pierwszych łacińskich tłumaczeń *Metafizyki* Arystotelesa, które powstawały, począwszy od XIII wieku, udośćniono ten istotny z punktu widzenia filozofii tekst szerokim kręgom uczonych¹. Stosunkowo szybko zaczęły powstawać komentarze do tego dzieła, objaśniano je również podczas zajęć uniwersyteckich. Na podstawie dotychczasowych badań nie można jednoznacznie ustalić, od kiedy kurs metafizyki został zaliczony w poczet zajęć obowiązkowych ani czy jego ukończenie było obligatoryjne do uzyskania *licentia docendi*, wiadomo natomiast, że na Uniwersytecie Paryskim zwyczaj komentowania tego pisma na podstawowym wydziale *artium* wprowadzono już w 1255 roku. Po zmianie statutów Uniwersytetu Paryskiego, która nastąpiła w 1366 roku, nałożono na studentów obowiązek zdawania relacji z przebytych studiów przed przystąpieniem do egzaminów końcowych. W jej ramach wyszczególniano wszystkie kursy, jakie podejmowano w toku studiów. Z zachowanych relacji wynika, że *Metafizyka* Arystotelesa znajdowała się wówczas wśród ksiąg, które tworzyły ścisły kanon w programie nauczania i były

¹ Zob. Aristoteles Latinus: *Metaphysica*. Ed. G. Vuillemin-Diem. Leiden 1976.

obowiązkowo omawiane przez wszystkich, którzy zamierzali uzyskać licencjat².

Komentarze do *Metafizyki* należą do najciekawszych średniowiecznych komentarzy, gdyż na ich kartach rozważano zagadnienia z pogranicza filozofii i teologii. Omawiano zagadnienia takie, jak: zależność praw logiki oraz przyrody od woli Boga (podczas analiz prawa niesprzeczności), Boża wszechmoc (w kwestiach poświęconych przyczynowości) czy natura Eucharystii (przy okazji omawiania związku substancji i przypadłości).

Autorem jednego z najważniejszych średniowiecznych komentarzy do *Metafizyki* Arystotelesa był Jan Burydan. Wykładał on na Uniwersytecie Paryskim od lat dwudziestych XIV wieku aż do śmierci, która nastąpiła prawdopodobnie w 1358 roku³. Swą karierę naukową związał z wydziałem *artium* Uniwersytetu Paryskiego i nigdy nie wstąpił na wyższy wydział teologii. Miał on jednak okazję roztrząsać zagadnienia teologiczne na kartach swego komentarza do *Metafizyki*, a ponieważ — jako filozofowi — przysługiwała mu większa swoboda interpretacyjna niż teologom, miał możliwość rozważania istotnych problemów natury teologicznej bez konieczności bezwarunkowego podporządkowania się prawdom wiary. Jego komentarz można zaliczyć do najbardziej nowatorskich pism epoki, w której żył.

Jan Burydan prowadził zajęcia z *Metafizyki* Arystotelesa, począwszy od lat trzydziestych XIV wieku. Tworzył komentarze w formie krótkich wyjaśnień literalnych — ekspozycji (*expositiones*), oraz dłuższych, bardziej opisowych analiz problemowych w swoich kwestiach (*quaestiones*). Ponieważ analizował tekst *Metafizyki* wielokrotnie, pozostawił po sobie komentarze w różnych wersjach (redakcjach).

² Por. B. Michael: *J. Buridan: Studien zu seinem Leben, seinen Werken und zu Rezeption seiner Theorien im Europa des späten Mittelalters*. Bd. 2. Berlin 1985, s. 807—808.

³ Więcej na ten temat zob.: J. Zupko: *John Buridan. The Portrait of a Fourteenth-Century Arts Master*. Notre Dame 2001.

Redakcja A i B (*lectio ultima*)
Quaestiones in duodecim libros
„*Metaphysicorum*” Aristotelis Jana Burydana

Do czasów współczesnych zachowało się dziewięć przekazów rękopiśmiennych zawierających *Kwestie do dwunastu ksiąg „Metafizyki” Arystotelesa (Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis)* Jana Burydana. Można podzielić je na trzy odmienne redakcje, czyli grupy kodeksów zawierających zbliżony treściowo tekst — redakcje A i B oraz lekturę erfurcką.

Podział na redakcję A i B wprowadził B. Michael. Wersja wcześniejsza (A) miała zawierać tezy z okresu, kiedy Burydan zaczynał dopiero karierę uniwersytecką, natomiast lektura B, zwana ostateczną (*lectio ultima*), prezentowała dojrzałe poglądy tego filozofa. Podział na redakcje A i B zmodyfikował L.M. de Rijk. Na podstawie badań nad przypisanym pierwotnie do redakcji B erfurckim rękopisem *Amplon*. 322 uznał on, że manuskrypt ten różni się zasadniczo od innych rękopisów z tej grupy. Podział na redakcje A i B został więc wzbogacony o kolejną redakcję, tak zwaną lekturę erfurcką (*lectura Erfordiensis*).

Lektura A zachowała się do czasów współczesnych zaledwie w jednym rękopisie. Znajduje się on w Bibliothèque Nationale w Paryżu pod sygnaturą ms. latin 16131 (ff. 2ra—122vb)⁴ i, niestety, jak dotąd nie doczekał się edycji krytycznej. Został on napisany w latach 1336—1342⁵, zawiera *quaestiones reportatae* (w sumie 93 kwe-

⁴ Wcześniej skatalogowany jako Sorbone 962.

⁵ Bardziej szczegółowe badania nad rękopisem Paris, BN, lat. 16131, oraz nad manuskrytem z Hessische Landes- und Hochschulbibliothek cod. 516 przeprowadził u schyłku lat dziewięćdziesiątych XX wieku C. Flüeler. Opis wymienionych manuskryptów oparłam na wynikach jego dociekań, które zostały obszernie przedstawione w: C. Flüeler: *From Oral Lecture to Written Commentaries: John Buridan's Commentaries on Aristotle's „Metaphysics”*. In: *Medieval Analyses in Language and Cognition. Acts of the Symposium: The Copenhagen School of Medieval Philosophy, January 10—13, 1996*. Eds. S. Ebbesen, R. Friedman. Copenhagen 1999, s. 497—521; C. Flüeler: *Two Manuscripts of Buridan on the Metaphysics: Paris, BN, lat. 16131 and Darmstadt, Hessische Lu-HB, Hs 516*. „Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin, Université de Copenhague” 1997, vol. 67, s. 78—92. Z kolei rękopis erfurcki *Amplon*. cod. 292 oraz abreviacje znajdujące się w warszawskiej Bibliotece Narodowej pod sygnaturą BN II 8057 zostały najbardziej wyczerpująco opisane we wstępie do jedynej wydanej edycji krytycznej *Kwestii do dwunastu ksiąg „Metafizyki” Arystotelesa* Jana Burydana: L.M. de Rijk: *Introduction*. In: J. Buridanus: *Lectura Erfordiensis in I—VI „Metaphysicam” together with the 15th-Ce-*

stie⁶) do ksiąg I—VIII oraz do fragmentu IX księgi *Metafizyki* Arystotelesa. Tekst komentarza nie jest kompletny z powodu wyjątkowo mroźnej zimy, która spowodowała przerwanie prowadzonych przez Burydana zajęć, co wyjaśnia explicit:

[...] dictum sic ad illam quaestionem. Non audivisti plus, quia non legit amplius. Et illud propter magnum frigus, quod tunc fuit in hieme, de quo adhuc doleo.

Paris, BN, lat. 16131, f. 121vb.

Komentarz Burydana rozpoczyna mieszczący się na f. 2r prolog-zachęta (*recommendatio*) do studiowania metafizyki, który brzmi:

Sapientia (est intellectus et)⁷ scientia et etiam intellectus honorabilissimorum, *sexto Ethicorum*. Ista propositio [...].

Opinia B. Michaela, który uznał komentarz przekazany w paryskim rękopisie ms. latin 16131 za jedno z najwcześniejszych pism metafizycznych Burydana, jest powszechnie podzielana. Została ona również potwierdzona w wyniku analiz, które przeprowadzał C. Flüeler. Co prawda, zdaniem L.M. de Rijka, istnieją pewne przesłanki, by podać niniejsze ustalenia w wątpliwość, jednak nie należą one do zbyt przekonujących⁸.

Druga grupa, obejmująca osiem komentarzy, zawiera redakcję B *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Jana Burydana, które przechowywane są obecnie w bibliotekach sześciu

ntury Abbreviatio Caminensis. Ed. L.M. de Rijka. [Studia Artistarum 16]. Turnhout 2008, s. XIII—XXXIX. W przypadku pozostałych rękopisów posiłkowałam się obszerną monografią poświęconą Burydanowi, opracowaną przez B. Michaela — zob. B. Michael: *J. Buridan: Studien...*, s. 802—815.

⁶ Spis kwestii znajduje się na f. 123v.

⁷ Tekst w tym miejscu jest zupełnie nieczytelny, jednak na podstawie analogicznych prologów w pozostałych rękopisach de Rijka uzupełnił go o brakujący fragment.

⁸ W zasadzie jedyny argument przeciwko autorstwu Burydana opiera się na tym, że po zwyczajowej zachęcie do uprawiania metafizyki na f. 2r dopisano inną ręką: *etiam quaestiones supra primum librum „Metaphysicae” Aristotelis reportatae a Byrjd*, podczas gdy zwyczajowo używano określenia *reportata sub*, po czym następował epitet w rodzaju *venerabilis doctor/autor/magister*. Już sam de Rijk zauważył, że nie jest to argument zbyt przekonujący, a zamiana przyimka *sub* na *a* mogła wynikać ze zwykłego błędu kopisty lub, co jest bardziej prawdopodobne, termin *a Byrjd* został użyty w odniesieniu do kwestii spisanych na zajęciach, które prowadził Burydan. To, że fragment przypisujący autorstwo Burydanowi dodano inną ręką, również można z łatwością wyjaśnić. Dla twórczego *reportata* studenta, który we własnej osobie uczestniczył w zajęciach mistrza, było oczywiste, czyje poglądy przytacza, i dopiero późniejszy użytkownik rękopisu uzupełnił go istotnymi, jego zdaniem, informacjami.

europejskich ośrodków naukowych (Darmstadt, Carpentras, Erfurt, Paryż, Wenecja, Wiedeń). Zasadniczo rękopisy z tej grupy rozpoczynają następujący *incipit*⁹:

Aristoteles in proemio Metaphysicae recommendat metaphysicam super omnes alias scientias sive practicas sive speculativas. Probat enim, quod metaphysica (Quia Aristoteles probat *in textu*, quod metaphysica), quam ipse vocat sapientiam, est admirabilissima, (est) certissima (,) et (est) liberrima est etiam maxime divina et maxime honoranda.

Tekst zamyka *eksplicit*:

[...] et tamen posset esse tibi malus, si esses ligatus in eo. Ideo non oportet ponere aliquam primam causam malam, sed unam bonam, quae est Deus gloriosus et benedictus in saecula saeculorum.

Niepełny tekst *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* znajduje się w rękopisie cod. 292, który przechowywany jest w Bibliothèque Inguimbertine w Carpentras na ff. 45ra—118rb. Zawiera on komentarz do dwunastu ksiąg *Metafizyki*, ponieważ podczas kursów uniwersyteckich zazwyczaj nie omawiano ostatnich dwóch ksiąg¹⁰, brakuje w nim jednak fragmentu od środka drugiej do końca piątej kwestii do księgi XII, natomiast kolejność kwestii w księdze VI została nieznacznie zmieniona¹¹. Komentarz zamyka spis kwestii znajdujący się na ff. 118va—119rb. Tekst został skopionowany już po śmierci Jana Burydana¹².

Wenecki rękopis cod. lat., Cl. VI, cod. 204a przepisano prawdopodobnie w jednym z północnowłoskich ośrodków uniwersyteckich. Dzię-

⁹ Incipit przytaczam za B. Michael: *J. Buridan: Studien...*, s. 802.

¹⁰ Podczas zajęć na Uniwersytecie Paryskim nie komentowano całego tekstu *Metafizyki*, lecz jedynie wybrane zagadnienia z niektórych ksiąg, a ostatnich dwóch ksiąg — XIII i XIV — z reguły wcale nie omawiano. Zgodnie z tą niepisaną zasadą również wszystkie zachowane komentarze Burydana do *Metafizyki* dotyczą dwunastu początkowych ksiąg dzieła Arystotelesa. W wyniku zmian statutowych komentowanie *Metafizyki* ograniczono do ksiąg I—II, IV—X i XII, czyli w sumie do dziesięciu ksiąg. Manuskrypty zawierające komentarze Burydana przepisywano w ich pierwotnej postaci, to jest w dwunastu księgach, jednak już pierwszy starodruk zawiera komentarz w postaci skróconej do ksiąg dziesięciu. Por. J. Buridan: *In „Metaphysicen” Aristotelis Quaestiones*. Ed. J. B. A. d. e. Paris 1518.

¹¹ Kolejność kwestii w tej księdze prezentuje się następująco: q. 1—8, q. 12, q. 9—11.

¹² „Et sic finiuntur dictatae quaestiones et tabula aerundem totius libri *Metaphysicae* a reverendo magistro praedicto, cuius anima requiescat cum sanctis. Amen”. Carp., f. 119rb.

ki zapisowi na marginesie (f. 1) jesteśmy w posiadaniu informacji o czasie powstania: *Dominus Petrus Raimondini de Imola XIII novembris 1399 vidit scriptum*. Zapis nie pozwala na jednoznaczne ustalenie, czy wspomniany magister sam przepisał tekst, czy nadzorował pracę skryby. Wiadomo natomiast, że w roku kolejnym, 1400, manuskrypt został sprzedany w Padwie. Nabywcą był weneccjanin Giovanni Maracnova. Ten magister *artium*, a także późniejszy doktor medycyny umieścił manuskrypt w swej biblioteczkę, w której do śmierci (1467 roku) zgromadził ponad sto woluminów. Następnie rękopis znalazł się w bibliotece klasztornej San Giovanni in Viridario w Padwie, gdzie był przetrzymywany do zamknięcia klasztoru (1782 roku). Podobnie jak w przypadku innych padewskich manuskryptów z zamkniętego klasztoru, kodeks zawierający *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Burydana został przeniesiony do weneckiej Biblioteka Marciana, gdzie przechowywany jest do dziś. Sam tekst *Kwestii...* Burydana mieści się na ff. 1—94 wspomnianego rękopisu.

W Hessische Landes- und Hochschulebibliothek w Darmstadt również można znaleźć kodeks z pierwszej połowy XV wieku zawierający niekompletny tekst lektury B (*lectio ultima*) kwestii metafizycznych Burydana. Komentarz zawiera 47 kwestii do sześciu początkowych ksiąg *Metafizyki* Arystotelesa (z ominięciem księgi III, co było powszechną praktyką). Wspomniane *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* znajdują się w cod. 516 na ff. 133r—167r, poprzednie folie zajmuje komentarz do *Metafizyki* w formie ekspozycji (*expositiones*), również pióra Burydana. Znaki wodne na kartach manuskryptu pozwalają na określenie przybliżonej datacji na lata czterdzieste-pięćdziesiąte XIV wieku¹³.

Erfurcka Wissenschaftliche Allgemeinbibliothek jest w posiadaniu aż dwóch rękopisów zawierających lekturę B (*lectionem ultimam*) *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Burydana. Pierwszy z nich — cod. *Amplon.* F 315, został prawdopodobnie przepisany w Erfurcie. Notki proveniencyjne oraz zapis na f. 115 *Tillemanus Kolmena est possessor huius* [...] świadczą o tym, że w pierwszej połowie XV wieku jego właścicielem był student Uniwersytetu Erfurckiego Tilemann Kulmena (*Tillemanus Culmena vel Kolmena*)¹⁴. Jeszcze przed końcem XV wieku rękopis znalazł się w posiadaniu Collegium Amplonianum¹⁵.

¹³ C. Flüeler: *Two Manuscripts...*, s. 84—86.

¹⁴ Dzięki informacjom zawartym w aktach uniwersyteckich wiadomo, że Tilemann rozpoczął naukę w roku akademickim 1437/1438. Akten Univ. Erfurt I, 171 b. Cyt. za: B. Michael: *J. Buridan: Studien...*, s. 804.

¹⁵ O dalszych losach rękopisu — zob. ibidem.

Na ff. 1r—100r rękopisu cod. *Amplon.* F 322 znajduje się, zdaniem Michaela, także tekst lektury B *Quaestiones...*, jednak ze znacznie zmodyfikowanym (skróconym) prologiem. Kończy go identyczny jak w przypadku cod. F 315 explicit:

[...] aliam aliquam primam causam. Et sic est finis.

Kodeks nie zawiera żadnych wskazówek, które mogłyby przybliżyć czytelnikowi jego pochodzenie. Około 1410—1412 roku znalazł się w posiadaniu Amploniusa Rattincka de Berka, a następnie trafił do biblioteki Collegium Amplonianum.

Również w Paryżu znalazły się dwa rękopisy zawierające *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Jana Burydana w redakcji B. Przechowywane są obecnie w Bibliothèque Nationale pod sygnaturami ms. latin 14716 oraz ms. latin 15888.

Pierwszy z nich zawiera kompletny tekst komentarza, który mieści się na ff. 117ra—191vb. Badania duktu dowiodły, że ff. 117ra—164vb zostały napisane inną ręką niż fragment znajdujący się na ff. 165ra—191vb. Dzieło zamyka spis kwestii (ff. 191vb—192rb).

Drugi rękopis paryski, ms. latin 15 888, zawiera zaledwie ograniczony wybór kwestii z ksiąg II, IV, V, VI, VIII, IX i XII. Jest on zdecydowanie najkrótszym zachowanym przekazem lektury B *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Burydana¹⁶.

Ostatnim z grupy rękopisów zawierającym redakcję B wspomnianego komentarza jest cod. 187/153, który znajduje się obecnie w wiedeńskiej Bibliothek d. Dominkanerkonvents. Kwestie metafizyczne Burydana mieszczą się na ff. 2r—133r.

Popularność komentarza Burydana *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* była tak wielka, że na początku XV wieku zapadła decyzja o wydaniu tekstu drukiem. Na łamach niniejszego artykułu nie będę roztrząsać, który z wymienionych rękopisów stał się podstawą tej renesansowej edycji, ograniczę się do przytoczenia opinii dwóch mediewistów: B. Michaela oraz L.M. de Rijka. Michael zwrócił uwagę, że tekst komentarza zawarty w paryskim manuskrypcie ms. latin 14716 wykazuje znaczące podobieństwo do wersji znanej z renesansowego starodruku, co widoczne jest szczegól-

¹⁶ Więcej wiadomości kodykologicznych można znaleźć w: Z. K u k s e w i c z: *Re-marque au catalogue des manuscrits des oeuvres de Jean Buridan. Un recueil de questions dans le manuscrit Paris Bibl. Nat. 15888.* „Mediaevalia philosophica Polonorum” 1961, vol. 9, s. 31—39.

nie w znacznie skróconym prologu oraz eksplicie¹⁷. Analogie te uważa również L.M. de Rijk, ale wyraża on przekonanie, że wydawca starodruku opierał się raczej na manuskrypcie cod. 292 z Bibliothèque Inguimbertine w Carpentras.

Lektura erfurcka, czyli kontrowersje wokół rękopisu *Amplon.* F 322

Do czasu wydania edycji krytycznej fragmentu *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Jana Burydana przez holenderskiego mediewistę L.M. de Rijka przytoczony podział na lekturę A i B tego komentarza był powszechnie uznawany. W wyniku jego analiz okazało się, że jeden z rękopisów składających się na lekturę B (*lectionem ultimam*) komentarza Burydana znacząco odbiega od pozostałych zarówno pod względem formalnym, jak i doktrynalnym. L.M. de Rijk podjął więc pracę nad opracowaniem edycji krytycznej tego rękopisu, znajdującego się obecnie w Allgemeinbibliothek w Erfurcie pod sygnaturą *Amplon.* F 322. Wzbogacił on również opis kodykologiczny tego rękopisu o nowe dane, których brak w katalogu Michaela.

Pochodzący z początku XV wieku manuskrypt *Amplon.* F 322 mieści się na 204 foliach *in 2°* zapisanych w dwu kolumnach (średnio po 46 linijek w każdej), przy czym wiadomo, że pomiędzy folią 11. a 12. brakuje przynajmniej jednej karty. Rękopis został napisany przez wielu skrybów. Naniesiono w nim numerację wybranych kart (co 5 folii). Kopista świadomie pozostawił pewne ustępy niezapisane do późniejszego uzupełnienia, jednak poprawki tego typu wprowadzano raczej sporadycznie. Oprawę manuskryptu stanowi skóra cieleca wzmocniona drewnianymi narożnikami w kolorze zielonym. Widnieje na niej zapis z początku XVI wieku informujący, że Amplonius Rattinck de Berka przekazał manuskrypt w darze Bibliotece Porta caeli w Erfurcie¹⁸.

¹⁷ „Et sic finiuntur omnes quaestiones totius libri Metaphysicae a reverendo philosopho Magistro Iohanne Buridam, cuius anima requiescat in pace. Amen. Finis ultimatus. Expliciunt quaestiones totius libris *Metaphysicae* a Magistro Iohanne Buridani de ultima lectura. Deo gratias. Amen”. Ms. latin 14716, f. 191va.

¹⁸ Podczas tworzenia opisu kodeksu posiłkowałam się opisem W. Schuma przytoczonym przez L.M. de Rijka w jego wstępie do edycji krytycznej rękopisu erfurckiego. Zob. J.M. de Rijk: *Introduction...*, s. XIII.

Rękopis erfurcki zawiera trzy dzieła: dwa pierwsze to komentarze do Arystotelesowskiej *Metafizyki* Jana Burydana, trzeci stanowi komentarz do *Etyki Nikomachejskiej* Arystotelesa innego autora, wcześniej błędnie przypisywany Burydanowi. *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* stanowiące podstawę edycji de Rijka mieszczą się na foliach I^{ra}—100ra, *Expositiones in Aristotelis „Metaphysicam”* w dwunastu księgach zajmują folie 100ra—147vb, a ostatnie 51 kart (ff. 153ra—204rb) zajmuje niekompletne pismo opisane przez Ampliniusza Rattincka jako *Quaestiones breves et bonae super sex primis libris Ethicorum*.

Główną zasługę L.M. de Rijka w badaniu poglądów metafizycznych Burydana stanowi odkrycie niespójności w obrębie jego *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis*. Zauważył on bowiem, że komentarz ten w gruncie rzeczy można podzielić na dwie części, z których pierwsza — obejmująca pierwsze sześć ksiąg komentarza (ff. I^{ra}—39ra) — znacznie różni się od analogicznych fragmentów w innych rękopisach zawierających lekturę B (*lectionem ultimam*) *Quaestiones*... — fragment ten został określony mianem lektury erfurckiej (*lectura Erfordiensis*; w skrócie — LE). Druga część komentarza (ff. 39ra—100ra), która zawiera kwestie do pozostałych ksiąg *Metafizyki* Arystotelesa, niemalże w zupełności pokrywa się z innymi przekazami. Edycja krytyczna opracowana przez L.M. de Rijka została zawężona do tak zwanej lektury erfurckiej¹⁹, czyli do wspomnianych sześciu początkowych ksiąg komentarza.

Dodatkowo zawiera ona edycję analogicznego fragmentu XV-wiecznych abrewiacji do *Quaestiones*... znajdujących się od 1945 roku w Bibliotece Narodowej (sygnatura II 8057). Wcześniej manuskrypt zawierający abrewiacje (*Quaestiones breves metaphysicae*) przechowywany był w bibliotekach w Kamieniu i Szczecinie. Został napisany w 1432 roku ręką Hermana de Heyda, liczy 221 folii *in 4°* o wymiarach 207 × 145 mm, oprawionych w drewno, pokryte skórą cielecą. Na wewnętrznych stronach okładek widnieją notki zawierające daty śmierci kilku magistrów z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XV wieku, a na folii 221^v zamieszczono informację o dacie śmierci mistrza Petrusa Garyna²⁰ pochodzącą z 1465 roku. W kodeksie mieści się dwanaście

¹⁹ Lektura erfurcka (LE) została odróżniona od innych rękopisów składających się na lekturę B (*lectionem ultimam*; w skrócie — LU). L.M. de Rijck uznał rękopis cod. 292 z Carpentras za najbardziej reprezentatywny spośród grupy składającej się na LU. W dalszej części tekstu odwołania do tego rękopisu będą oznaczane skrótem: Carp., ff)...

²⁰ Dzięki licznym zapisom na okładkach oraz na wewnętrznych kartach manuskryptu można z dużą dokładnością prześledzić jego losy od powstania do połowy lat

niewielkich objętościowo traktatów: *Nucleus super XII libros „Metaphysicae”* (ff. Iv—88v), anonimowy komentarz do przypisywanej Arystotelesowi *Liber De causis* (ff. 89r—104v), folie 105—106 pozostawiono niezapisane, anonimowy komentarz do *Elementatio theologica* Proklosa (ff. 107r—142v), *De ente et essentia* Tomasza z Akwinu (ff. 143r—159v), *Liber „Economicorum”* Arystotelesa (ff. 160r—169r), *De summo bono* Boecjusza z Dacji (ff. 169v—174r), anonimowy *Tractatus de uno et unitate* (ff. 174r—176v), folie 177r—178v zajmują fragmenty traktatu, który został opisany jako *Fons vitae* Awicebrona (jednak treściowo znacznie odbiegają one od pierwowzoru), *Liber de pomo et morte* Pseudo-Arystotelesa w tłumaczeniu Manfreda, króla Sycylii (ff. 178v—188v), komentarz do *Peri kraseôn* Galena, *De complexionibus* prawdopodobnie autorstwa Jordanusa Nemorariusa (ff. 188v—193v), abrewiacje do *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Jana Burydana (194r—217v), popularne na średniowiecznych uniwersytetach anonimowe streszczenie dziesięciu ksiąg *Metafizyki* Arystotelesa (ff. 217v—221v), na ostatniej (f. 221v) karcie znajduje się *Argumentum Libri „Metaphysicae”*. Jak widać z tego zestawienia, spośród wymienionych pism abrewiacje do komentarza Burydana (*Quaestiones breves cum conclusionibus circa „Metaphysicam”*) stanowią trzeci pod względem wielkości traktat.

Podobnie jak w przypadku *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* znajdujących się w manuskrypcie erfurckim *Amplon.* 322, abrewiacje można podzielić na dwie odrębne części. Rozdziały 1—78, które dotyczą pierwszych sześciu ksiąg *Metafizyki* Arystotelesa, zawierają treści zbliżone do lektury erfurckiej (LE), podczas gdy pozostałe rozdziały (79—208) odpowiadają fragmentowi znanemu ze starodruku (LE cont.)²¹. Dzięki tej analogii można zary-

sześćdziesiątych XV wieku. Wspomniany Peter Garyn był doktorem medycyny oraz dziekanem (*doctor medicinis et decanus ecclesiae Caminiensis*) parafii św. Ottona w Kamieniu. Wiadomo, że podarował rękopis Iacobusowi Stymekenowi, z zastrzeżeniem że po śmierci jego właściciela zostanie on przekazany bibliotece przy kolegiacie w Kamieniu (*scola Caminensis*). Na tylnej okładce rękopisu znajduje się ponadto zapis jego autorstwa informujący o śmierci proboszcza parafii kamieńskiej Wedego de Ramin (*dominus Wedego de Ramin praepositus ecclesiae Caminensis*), która nastąpiła w 1457 roku, a także data śmierci kantora parafii Georriusa Bandemera. Rękopis jest zaopatrzony w dwie pergaminowe wkładki, z których pierwsza zawiera dokumentację transakcji prowadzonych przez kanoników kamieńskich z diukiem (*hertoge*) Kasimirem d.d. Rügenwalde i jego ojcem Bugslafem, drugą zaś wypełnia krótki spis treści sporządzony przez Petrusa Garyna.

²¹ Szczegółowy spis tytułów kwestii LE, LU (z podziałem na księgi) oraz poszczególnych rozdziałów abrewiacji — we wstępie do edycji krytycznej L.M. de Rijka: *Introduction...*, s. XL—LII.

zykować tezę, że oddziaływanie wersji komentarza znanego z rękopisu erfurckiego było dosyć szerokie — świadczy o tym fakt istnienia kopii zbliżonej treściowo w ośrodku takim jak Kamień, oddalonym zarówno od Paryża, gdzie nauczał Burydan, jak i od Erfurtu, miejsca przechowywania rękopisu *Amplon.* 322. Podobieństwo między lekturą erfurcką i analogicznymi rozdziałami *Quaestiones breves...* pozwala na rozpatrywanie ich jako pewnej zamkniętej całości²².

Różnice pomiędzy lekturą erfurcką (LE) a lekturą B (LU)

Można wyróżnić wiele istotnych różnic doktrynalnych, kompozycyjnych, terminologicznych, stylistycznych oraz metodologicznych między LE a LU²³.

Po pierwsze, już na podstawie prologów LE i LU da się zauważyć, że nie tylko nie są one identyczne, lecz także różnic w brzmieniu tekstu nie sposób wytłumaczyć błędami powstałymi podczas przepisywania tekstu. *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* rozpoczyna następujący prolog (ff. Ir—Iv) zachęcający do oddawania się studiom metafizyki:

Recommendatio sic incipit sapientia. Recommendatio sic incipit sapientia est intellectus et scientia et tamquam caput habens scientiam honorabilissimorum 60 *Ethicorum*. Sciendum ut apparet in processu et 40 *Metaphysicae*, quod Aristoteles semper per sapientiam intelligit metaphysicam. Et certum est, quod metaphysica merito dicitur intellectus, quia intellectus est habitus primorum principiorum, ut patet 60 *Ethicorum*. Et non est dubium, quod *Metaphysica* tractat de primis principiis scientiarum et de primis causis entium, ut apparebit in processu libri [...]. Unde alii volunt ponere unum sanctum super apostolos superiores, et igitur etiam unam artem vel scientiam inferiorem [sic] su-

²² W dalszej części artykułu będą one więc traktowane łącznie jako lektura erfurcka (LE), jeśli zaś zagadnienie będzie się odnosiło jedynie do rękopisu *Amplon.* 332 lub do abrewiacji, zostanie to zaznaczone w osobnym przypisie.

²³ Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu, z konieczności pomijam niektóre z różnic pomiędzy lekturą erfurcką (LE) a lekturą B (LU) wyodrębnionych przez L.M. de Rijka we wstępie do jego edycji krytycznej — L.M. de Rijk: *Introduction...*, s. LIII—LXXIII.

per philosophos principales. Et ideo ne credatur, quod in recommendatione metaphysicae velimus illud facere, ergo per rationes intendo ad praesens inquirere de eius excellentia et nobilitate. Ideo nunc formo illam primam quaestionem [...].

Dla porównania przytaczam prolog reprezentatywny dla LU znajdujący się na kartach rękopisu Carp. f. 45r:

Aristoteles in proemio *Metaphysicae* recommendat metaphysicam super omnes alias scientias sive practicas sive speculativas. Probat enim, quod metaphysica, quam ipse vocat sapientiam, est admirabilissima, ceterissima et liberrima et etiam maxime divina et maxime honoranda. Et tandem concludit necessariores quidem omnes, ipsa dignor vero nulla. Et idem habetur 60 *Ethicorum* ubi attestatur idem Philosophus, quod sapientia est intellectus et acientia et tamquam caput habens scientiam honorabilissimum. Et quia Aristoteles sic eam apparebat exaltare et extollere intendat, non indigemus eam ulterius recommendare atque circa ipsam amplificando dubitabilia, ut videatur an ipsa sit isto modo raccomandanda.

Jak widać, mimo wielu podobieństw przytoczone fragmenty nie mogą zostać uznane za tożsame. Odstępstwa są zbyt widoczne i nie sprowadzają się bynajmniej do błędów kopisty czy drobnych poprawek stylistycznych, gdyż w pierwszym z przytoczonych prologów (LE) znajdują się pewne informacje niezawarte w drugim (przykładowo, autor powołuje się na treść komentowanego traktatu Arystotelesa), ma on raczej charakter skrótowy. Składa się w gruncie rzeczy z trzech zdań wyjaśniających, czym jest i jaki jest przedmiot metafizyki, popartych autorytetem Arystotelesa, oraz krótkiego podsumowania. Drugi z prologów (LU) zawiera wyszukaną pochwałę metafizyki jako nauki najbardziej boskiej, pewnej oraz w najwyższym stopniu godnej studiowania. Odwołania do tekstów Arystotelesa są w nim rzadsze. Chociaż pod względem treściowym LU zasadniczo nie różni się od LE, sprawia on wrażenie tekstu o przejrzystszym układzie i większym bogactwie zastosowanych środków stylistycznych. Na podstawie tych kilku niezgodności wynikających z odmiennej budowy prologów można wywnioskować, że LU jest dziełem bardziej dopracowanym językowo od LE.

Inne z kolei różnice, objawiające się brakiem pewnych rozważań w którymś z rękopisów lub marginalnym traktowaniem pewnych zagadnień, zaliczone zostały w poczet zmian strukturalnych. Przykładowo, kwestia LE, w której autor porusza problem roli doświadczenia

w zdobywaniu wiedzy (kwestia trzecia, I księga *Metafizyki*) nie ma odpowiednika w LU, podobnie dzieje się w przypadku kwestii drugiej i czwartej (II księga), kwestii jedenastej²⁴ oraz trzynastej (IV księga)²⁵. Z zagadnień, jakie analizowane były jedynie na kartach LU, warto wymienić *dubitatio* odnośnie do teorii *anamnesis* Platona (Carp. ff. 48rb—va). Co prawda, na podstawie samych tylko zmian w obrębie struktury tekstu trudno decydować o tym, który z manuskryptów zawiera bardziej dojrzały wykład, jednak pozwalają one na prześledzenie zmiany zainteresowań autora pewnymi zagadnieniami i teoriami filozoficznymi. Zauważalna jest wszakże pewna ogólna tendencja: kwestie, które znalazły się jedynie w LE, zawierają głównie rozważania logiczne, natomiast elementy obecne tylko w LU mają charakter *stricte* metafizyczny.

Na płaszczyźnie językowej *lectura Erfordiensis* charakteryzuje się swoistą nieporadnością: w toku wykładu w miejscach szczególnie problematycznych autor często używa asekuracyjnych sformułowań typu *ut credo, mihi videtur, apparet mihi* itp., które nadają wywodowi charakter hipotetyczny i zachowawczy. Podobne wyrażenia rzadziej występują w LU i są tam używane w innym kontekście. Wywód LE sprawia również wrażenie swobodniejszego, co przywodzi na myśl raczej *reportata* z zajęć odbywających się z udziałem studentów niż przemyślany wykład pisemny²⁶.

Kolejną różnicę, tym razem natury doktrynalnej, można zauważyć w kwestiach²⁷ podejmujących temat natury intelektu. Na kartach LE w odpowiedzi na pytanie: „czy ludzie z natury pragną wiedzy?”, autor formułuje następującą tezę: człowiek ma dwojakiego rodzaju dyspozycje — intelektualne oraz sensualne. Niemniej jednak akcentuje on fakt, że pomiędzy tymi władzami zachodzi różnica ilościowa, a nie jakościowa. To samo zagadnienie rozpatrywane jest w LU pod innym kątem. Rozróżnienie na władze intelektualne i zmysłowe przyjęte zostało bez zastrzeżeń. Również pęd do wiedzy (*appetitus*) ma naturę albo intelektualną, albo zmysłową — typy te nie dają się jednak sprowadzić do wspólnego mianownika w postaci intelektu (*obviant*). Autor

²⁴ Kwestia jedenasta nie ma odpowiednika nie tylko w LU, lecz także w kamięńskich abrewiacjach *Quaestiones breves cum conclusionibus circa „Metaphysicam”*.

²⁵ Ogólnie rzecz biorąc, część LU poświęcona sześciu początkowym księgom *Metafizyki* Arystotelesa jest nieznacznie obszerniejsza (37 kwestii) od LE (36 kwestii).

²⁶ Na korzyść takiego ujęcia przemawiają wyniki badań prowadzonych nad tym rękopisem przez C. Flüelera. Zob.: C. Flüeler: *From Oral Lecture...*, s. 509, 516—18; *I d e m*: *Two Manuscripts...*, s. 80.

²⁷ To znaczy w kwestii drugiej lektury erfurckiej oraz odpowiadającej jej kwestii 5. w rękopisach zawierających LU.

LU celowo nie podejmuje problemu, czy różnica między popędem intelektualnym a zmysłowym jest realna czy formalna:

[...] homo quodammodo compositus est ex duplici natura, scilicet intellectuali et sensuali. Ideo etiam duplex est appetitus humanus, scilicet intellectualis et sensualis, et isti appetitus obviant sibi invicem. Et non est facienda vis quomodo differant in homine, utrum realiter vel solum secundum rationem.

Carp, ff. 48rb.

Należy również zwrócić uwagę na to, że LU zawiera bardziej dociekliwe i szczegółowsze rozważania na temat pewności doświadczenia — autor wprowadza podział na dwojakiego rodzaju pewność: pewność, że zdanie jest prawdziwe, bez brania pod uwagę przeciwnej możliwości (*assensus veritati*)²⁸, oraz pewność wynikającą z przekonania, że coś jest zgodne z biegiem natury i nie zostało zakłócone ingerencją boską (*firmitas veritatis*). Co więcej, *assensus veritati* podzielony zostaje na dalsze trzy²⁹ podtypy, za których pomocą Burydan rozważa zawile zagadnienia boskiej wszechmocy, pewności prawd wiary oraz natury cudów. Dla porównania — w rękopisie erfurckim można odnaleźć jedynie drobny fragment tych rozważań (pewność doświadczenia jest możliwa do uzyskania, jeżeli nie nastąpi zakłócający porządek natury cud) bez wprowadzania dalszych podziałów i rozróżnień. Po raz kolejny widać wyraźnie, że LU zawiera wykład bardziej przemyślany i, jak można przypuszczać, dojrzałszy, a zatem — późniejszy.

W obrębie istotnych różnic doktrynalnych zawiera się zmiana w podejściu do powszechnie uznawanych autorytetów. Jak wiadomo, księga VII *Metafizyki* porusza istotny problem statusu ontologicznego przypadku oraz ich związku z substancją, stanowisko Arystotelesa zaś kłóci się z dogmatami wiary katolickiej. W lekturze erfurckiej (LE) Burydan wprowadza ostre rozróżnienie na rozwiązanie w duchu arystotelizmu (*opinio secundum intentionem Aristotelis*) oraz z punktu widzenia wiary (*opinio secundum fidem tenenda*), ale powstały dysonans próbuje złagodzić twierdzeniem o niejednoznacznym charakterze tekstu Arystotelesa. Ostatecznie jednak, po przytoczeniu najbardziej prawdopodobnej interpretacji w duchu arystotelizmu, autor dochodzi do wniosku, że autorytet Filozofa musi ustąpić przed

²⁸ „Modo firmitas veritatis est possibilis uno modo simpliciter, ut in hac propositione: »Deus est«, quia nullo casu falsificari potest”. Carp., f. 52rb.

²⁹ We wstępie do edycji de Rijka termin *tripliciter* został błędnie przetłumaczony jako *four kinds*. Por.: Carp., f. 52rb; L.M. de Rijck: *Introduction...*, s. LIV.

niezachwianym autorytetem prawd wiary. Zupełnie inaczej przebiega argumentacja na kartach rękopisu z Carpentras³⁰ (LU): pomimo widocznej rozbieżności pomiędzy tekstem *Metafizyki* a dogmatami katolickimi nie sili się Burydan na próbę godzenia dwu przeciwstawnych stanowisk ani niwelowania znaczenia któregośkolwiek z nich. Z toku wyvodu wynika jednak niezbicie, że przychyła się on do opinii Arystotelesa, którą uważa za reprezentatywną dla filozofii³¹. Warto podkreślić znaczenie niniejszej zmiany w dziedzinie metodologii, ponieważ wprowadzenie podziału na prawdy wiary i prawdy filozofii pozwoliło na rozwiązywanie problemów usytuowanych na granicy tych obszarów.

Modyfikacja stosunku do autorytetów nie kończy się bynajmniej na akcentowaniu znaczenia doktryny Arystotelesa. W kwestii *Utrum nos possumus intelligere Primam Causam* (w LE — kwestia ósma, w LU — kwestia trzecia do II księgi *Metafizyki*) analizowany jest problem możliwości poznania Boga jako pierwszej zasady. Na kartach LE autor powołuje się na poglądy św. Tomasza z Akwinu w tej materii, omawia je szczegółowo, a właściwie relacjonuje, natomiast w LU zostają one poddane gruntownej krytyce.

Omówione różnice w obrębie doktryny metafizycznej między dwoma odmiennymi lekturami *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Jana Burydana nie są oczywiście jedynymi zmianami tego typu, jednak właśnie one doskonale obrazują, w jakim kierunku ewoluowały poglądy autora. Widać wyraźnie, że w okresie między powstaniem LE a LU wprowadził on do swego nauczania restrykcyjny podział na domenę filozofii (w której największym autorytetem cieszył się Arystoteles) oraz na obszar zarezerwowany dla prawd wiary, obejmujący jej niewzruszone dogmaty. Zmienił się też sam stosunek Burydana do arystotelizmu. LU charakteryzuje precyzyjniejsza terminologia w porównaniu z LE, a także bardziej złożony i dojrzały sposób przeprowadzania argumentacji. Porównując tekst lektury erfurckiej z wersją przekazaną w manuskryptach zawie-

³⁰ Zob. Carp., f. 60va—vb.

³¹ W podobny sposób zmieniały się także poglądy Burydana dotyczące innych zagadnień. Pierwotnie w jego poglądach dominował „porządek wiary” utożsamiany z pierwszeństwem dogmatów katolickich przed poglądami Arystotelesa, z czasem jednak Burydan zaczął bardziej restrykcyjnie dzielić zjawiska na naturalne, w których badaniu za najwyższy autorytet uznawał Arystotelesa, oraz ponadnaturalne (czyli cuda), w odniesieniu do których nadal panował prymat wiary nad rozumem. Filozofia nie obejmowała jednak, zdaniem Burydana, zjawisk ponadnaturalnych, jej dziedzina ograniczała się do natury, prawami wiary zaś zajmowała się teologia. Tak pojmowany podział pozwalał na znaczną swobodę interpretacyjną, bez groźby zarzutu o niezgodność z wiarą katolicką.

rających lekturę B, trudno nie zauważyć, jak wielki postęp dokonał się w dociekaniach metafizycznych Burydana w każdym niemalże aspekcie.

Jak widać z przytoczonych przykładów, zarówno pod względem doktrynalnym, jak i formalnym lektura erfurcka (LE) zawiera najprawdopodobniej wykład poglądów Burydana z okresu, kiedy prowadził on jedne z pierwszych (lub w ogóle pierwsze) samodzielnych zajęć z zakresu metafizyki Arystotelesowskiej na Uniwersytecie Paryskim. A ponieważ podczas swej kariery naukowej miał okazję wielokrotnie zetknąć się z tekstem *Metafizyki*³², jego komentarze ulegały z czasem modyfikacji, czego świadectwem jest lektura B (LU) *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis*.

Uwagi końcowe

Dzięki edycji krytycznej *Lectura Erfordiensis in I—VI „Metaphysicam” together with 15th-century Abbreviatio Caminensis* Burydana możliwe staje się prześledzenie ewolucji poglądów Burydana w dziedzinie metafizyki przez porównanie lektury erfurckiej z analogicznymi fragmentami w późniejszych wersjach komentarza (przykładowo — z rękopisem z Carpentras czy opartym na nim renesansowym starodrukiem). Jest ona również szczególnie cennym osiągnięciem w badaniu poglądów filozoficznych Burydana. Mimo niewątpliwych korzyści płynących z odkrycia de Rijka nie można powiedzieć, że ostatecznie rozwiązało ono kwestię chronologii i znaczenia poszczególnych redakcji *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* Burydana.

Pytanie, jaki jest stosunek tekstu znanego jako *lectura Erfordiensis* do redakcji A, pozostaje wciąż otwarte i wymaga dalszych analiz. Co prawda, L.M. de Rijk optuje za pierwszeństwem LE pod względem chronologicznym, jednak na poparcie swej tezy nie przytacza żadnych argumentów poza podawaniem w wątpliwość autorstwa Burydana w przypadku lektury A. Z każdą udzielaną odpowiedzią rodzą się nowe pytania i wątpliwości. Przykładowo, kwestią wciąż otwartą po-

³² L.M. de Rijk wyraża przekonanie, że Jan Burydan komentował *Metafizykę* Arystotelesa przynajmniej cztery razy. L.M. de Rijk: *Introduction...*, s. XII.

zostaje relacja, w jakiej pozostaje LE z innymi rękopisami składającymi się na LU. Wiadomo już, że tekst różni się zasadniczo od tego przekazanego w starodruku (a więc również w rękopisie cod. 292 z Carpentras oraz paryskim ms. latin 14716), ale kwestia zgodności lub jej braku z innymi rękopisami została pominięta we wstępie do edycji krytycznej de Rijka. Bez dalszych analiz oraz wydania edycji krytycznych pozostałych rękopisów większość ustaleń odnośnie do kwestii metafizycznych Burydana nie wyjdzie poza sferę mniej lub bardziej prawdopodobnych domysłów.

Monika Mansfeld

Metaphysical commentaries by Jean Buridan — the state of research

Keywords: Metaphysics, John Buridan, commentary, medieval philosophy, nominalism, *lectura Erfordiensis*

S u m m a r y

The paper presents remaining manuscripts of *Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum” Aristotelis* by Jean Buridan and the way in which they were divided into different redactions. Although Buridan's commentaries were enormously popular at all European universities of late the Middle Ages and early Renaissance, they have not yet been adequately studied. Both their chronology and relations between different manuscripts in which the commentary was handed down remain unclear.

Nine manuscripts containing Buridan's commentary to *Metaphysics* are known. The most important research on them were done by B. Michael and L.M. de Rijk. Their results show that there are probably three different redactions of this text. Redaction A seems to be the oldest one and it is dated from the earliest years of Buridan's lectures at University of Paris (1340s). Redaction B is surely the newest one. There is also the third redaction, "the lecture from Erfurt" (*lectura Erfordiensis*), yet, its relation with other manuscripts has not been defined so far.

In my paper I focus on presenting the most important doctrinal, methodological and stylistic differences which make singling out of three redactions possible.

Monika Mansfeld

Johannes Buridans metaphysische Kommentare — Wissensstand

Schlüsselwörter: Metaphysik, Johannes Buridan, Kommentar, mittelalterliche Philosophie, Nominalismus, Erfurter Lektüre

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel hat zum Ziel, die erhalten gebliebenen Johannes Buridans Manuskripte mit *Fragen zu zwölf Bänden der Aristotelischen „Metaphysik“ (Quaestiones in duodecim libros „Metaphysicorum“ Aristotelis)* und deren Bearbeitungsweise zu schildern. Obwohl seine Kommentare im späten Mittelalter und im frühen Renaissance an allen europäischen Universitäten äußerst populär waren, wurden sie doch bisher nicht gründlich genug untersucht. Man hat das Werk auch nicht endgültig datiert und die Beziehungen zwischen den einzelnen, den Text des Kommentars beinhaltenden Manuskripten nicht festgestellt wurden.

Es ist dennoch bekannt, dass es insgesamt neun Manuskripte mit Johannes Buridans Kommentar zu *Metaphysik* erhalten geblieben sind. Die bedeutendsten Untersuchungen über deren Inhalt wurden bis jetzt von zwei Mediävisten: B. Michael und L.M.de Rijk durchgeführt. Die Ergebnisse ihrer Arbeit zeugen davon, dass es drei separate Redaktionen des Kommentars gibt. Die erste von ihnen, Redaktion A, ist wahrscheinlich am ältesten, denn sie fällt auf erste Jahre Johannes Buridans Karriere an der Pariser Universität (30er Jahre des 14.Jhs). Die zweite Redaktion B fand viel später statt. Außerdem gibt es auch eine dritte Redaktion, sog. Erfurter Lektüre (Lectura Erfordiensis), deren Verhältnis zu den früheren Redaktionen bisher noch nicht eindeutig festgelegt wurde.

Die Verfasserin konzentriert sich darauf, wesentliche doktrinäre, methodologische und stilistische Unterschiede aufzuzeigen, die eine Unterscheidung von oben genannten Redaktionen möglich machen.